

DECZKI SAROLTA

„JómagyareMBER”

Magyarságkép Mosonyi Aliz, Parti Nagy Lajos, Esterházy Péter és Krzysztof Varga szatírjaiban, paródiáiban

A szatíra műfaja jó kétezer évre nyúlik vissza, az ókorba, amikor is görög és római költők (Martialis, Persius, Horatius, Juvenalis) írtak gúnyos verseket koruk visszasságairól. Ha beleolvasunk Juvenalis szatírjaiba, könnyen észrevehetők az erős indulatok, a fennálló állapotok felett érzett felháborodás, valamint azok ostromozása, kigúnyolása, akiket a költő ezek miatt az állapotok miatt felelősnek tart. A szatirikus ábrázolás célpontja mindig valamilyen erkölcsileg, politikailag visszatetsző jelenség, vagyis többnyire társadalmi, mondhatni közérdekű funkciója van. A szatíra írója a fennálló társadalmi-politikai-erkölcsi állapotokat ostromozza a gúny, a paródia, az abszurd, a groteszk eszközeivel. A nagy szatirikusok névsora hosszú, ami azt is jelzi, hogy az elmúlt századokban és napjainkban is bőven voltak, vannak olyan közéleti-politikai jelenségek, melyeket szemlélve bizony „vajmi nehéz szatírát nem költeni!” Csupán pár nevet kiemelve a hosszú névsorból: Gogol, Čapek, Voltaire, Vonnegut, Beckett, Joseph Heller.

A műfaj egyik legismertebb darabja Jonathan Swift *Szerény javaslat*a, mely meghökkentő ötlettel állt elő az országban pusztító éhínség kezelésére: a bigott katolikus országban kannibalizmusra próbálja rábeszélni a lakosságot, a zsenge húsu gyermekek elfogyasztására. Ahogyan írja: „Egy igen jól értesült amerikai ismerősöm, akivel Londonban akadtam össze, biztosított afelől, hogy a zsenge, egészséges, jól ápolt egyéves gyermek éppoly élvezetes, ízletes, tápláló és hasznos étel, mint bármely más húsféle, akár pörköltnek, akár nyárson, vagy sütőben sütve, ha pikánsan fűszerezük grillezve is kitűnő, de egyszerű főtt húsnak is alkal-

mas" (SWIFT). A javaslat szó szerint olvasva bizarr, erkölcstelen, sőt, gyomorforgató, noha csupán azt a fennálló helyzetet gondolja tovább *ad absurdum*, melyben emberek sokaságának nem jut élelem, emberhez méltó élet, és a fennálló rend pusztá tárgyakként kezeli őket. A javaslat a maga groteszk és bizarr mivoltában éppen ezt a tárgyiasítást hangsúlyozza, teszi explicitté. Ennél jobb példát nehéz lenne találni annak illusztrálására, hogy a szatírát mindig átvitt értelemben kell olvasni, a szó szerinti olvasás a művészi intenció elvétése. Ez azonban elő szokott fordulni, hiszen akinek problémája van az adott szatíra tárgyával, az általa kipécézett jelenséggel, pontosabban magával a kipécézéssel, a szóvá tevással, annak a számára mi sem egyszerűbb, mint a szó szerinti olvasatra hivatkozva megbotránkozni, a nyilvánosság előtt kipellengérezni a szerzőt.

Különösen abban az esetben szokott ez előfordulni, ha a szatíra, a paródia, a karikatúra tárgya valami olyasmi, melyet próbálnak kivonni a racionális diskurzus fennhatósága alól, szakralizálják, mitizálják. Márpedig a szatíra tükröt tart, kritikát mond, leleplez, érzékeny pontokra tapint rá, adott esetben olyan jelenségekre mutat rá, melyeket a mindennapi életben akár normálisnak is tartunk – mint például az ír felsőbb osztályok azt, hogy a szegények éheznek. Az érzékeny pontok között kitüntetett helyen állnak az egy-egy népet, országot pellengérré állító szatírák, karikatúrák. Heine *Németország, téli rege* című verses epikája, Nietzsche a németekről szóló fragmentumai juthatnak eszünkbe a műfaj jeles darabjai között. Szintén hosszú múltra tekinthetnek vissza azok az irodalmi művek is, melyek a magyar nép aktuális állapotáról mondanak – többnyire lesújtó – véleményt.

Ebbe a sorba illeszkedik Esterházy Péter nagy botrányt kiváltott *Így gondozd a magyarodat!* (ESTERHÁZY 2010) című, szatirikus hangvételű pamfletje is. A szöveg több szólamban beszél, teljes kakofóniában, melyet már csak ezért sem lehet teljesen komolyan venni. Amit mégis komolyan lehet venni, az a diskurzusnak a kakofóniával, az abszurdba hajló szólamokkal előálló disszeminációja, minden esszencialista nemzetmeghatározás kifigurázása, minden pátosz kinevetése. Világosan kitétszik a deszakralizáló és a demitizáló szándék, ám ezzel egyidejűleg a

magyar néphez és kultúrához tartozás erőssége is. A szövegalkotás egyik módszere, hogy használati utasítások, termékleírások tárgyát helyettesíti a „magyar” szóval, mely ily módon afféle univerzális jelölővé válik. Kétségtelen, hogy ez az eljárás hasonlóan megbotránkoztató eredményekhez vezet, mint Swift szerény javaslata, de éppen ebben rejlik az ereje, éppen ezáltal kínál fel olyan értelmezési javaslatokat, hoz létre szokatlan szemantikai konstellációkat, melyek a nemzeti önismeret újragondolására készítetnek, és ezzel nem meggyengítik, hanem éppen ellenkezőleg: megerősítik a nemzethez tartozás érzését. Esterházy azt demonstrálja ezzel, hogy a magyarságkép, a nemzeti identitás nem eleve adott fensőbb idea, melyhez csak bizonyos rituálékkal lehet közelíteni, hanem probléma, kihívás. És alighanem azt is gondolhatta, hogy a magyar nemzeti identitás van olyan erős és nagyvonalú, hogy el tudja viselni az íróniát, a kritikát. Ismerjük a szöveg utóéletét, melyből világosan kiderül, hogy a magyar nemzeti identitás sem olyan erős, sem olyan nagyvonalú, hogy el tudná viselni a kritikát.¹

Esterházyhoz hasonlóan Mosonyi Aliz is szofisztikált módon kérdez rá a magyar nemzeti identitás mibenlétére és teherbíró képességére *Magyarmesék* (MOSONYI 2011) című könyvében. Kicsi, keserű pirulák a magyarmesék, s ráadásul két komponensük van: szövegek és rajzok. Medve Zsuzsi rajzai sem kímélik a jámbor olvasót, palacsintafülű, vicsorgó alakok lépnek elének minden második oldalon. Fekete-fehérben, hogyan másként. Kerek fejükön kerek fülek, szélesre tátott szájukban nagy, éles fogak, az indulattól tágra nyitott szemek. Ezek az emberek mérgesek, ellenségesek és békétlenek. Sokat hadonásznak, de néha látszik rajtuk, hogy szomorúak és kétségbeesettek. Az illusztráció sem hízeleg a magyarmesék szereplőinek – vagyis a magyaroknak. De hát kik ezek a magyarok?

Első ráközelítésre talán értelmetlennek tűnik ez a kérdés, hiszen adott a válasz: a magyarok azok a magyarok. Csakhogy ezek a mesebeli magyarok mégis máshogy magyarok, mint azok, akikkel az utcán lehet találkozni. Ezek a magyarok kicsit olyanok, mint „a németek”, „az olaszok” vagy akár „a szerbek”. Mert ahogyan nem lehet úgy általában „a németekről”, „az olaszokról”, vagy akár „a szerbekről” beszélni, éppúgy „a magyarokról”

sem. Az effajta beszédmód nagyvonalú általánosításokra ragadtatja magát, sztereotípiákból építkezik, és érzéketlen az egyedi esetek iránt. Aból pedig többnyire semmi jó nem szokott kisülni. Ám akinek van füle az iróniára, annak semmi oka feltételezni, hogy a magyarmesék szerzője mindezzel ne lenne tisztában. Azok a magyarok, akik a magyarmesékben szerepelnek, voltaképpen ugyanazok, mint azok, akik az utcákon loholnak, csak éppen fekete-fehérek, vicsorgósak és indulatosak. Olyan magyarok, amilyenek annyira nem jó lenni. Ők minden magyarok negatívjai, és igazán nem tehetnek róla, ha olykor a színe és a visszája oda-vissza ugyanaz. Ők csak figyelmeztetnek, hogy ez így nincs rendben. Ezek a vicsorgó, fekete-fehér magyarok voltaképpen az „igazi” magyarokban garázdálkodó kisördögöt jelenítik meg, a bennük lakó rossz szellemet. Vagyis metonímiás átvitelről van szó, rész és egész viszonyáról. Reméljük, legalábbis.

A magyarmesék egy része legalábbis effajta magyarokról szól. Mint például a következő: „Volt egy ember, aki tudott röpkölni. Éppen átröpült a magyarok fölött, mikor azok észrevették. Te! kiabáltak föl neki. Mit röpködsz te a mi édes hazánk fölött? Hogy képzeled, ki engedte meg? Mindjárt leparittyázunk onnan! Többet itt ne lássunk! Nem is, mondta a repülő ember, és gyorsan elröpült más országok fölé, és világhírű lett. Mi láttuk meg legelőször, mondták aztán a magyarok. Itt röpködött a mi édes hazánk fölött” (MOSONYI 2011). Ez egy évszázadok óta ismétlődő történet, melyet talán Ady verselt meg a legszebben és legnagyobb kétségbeeséssel. Aki ide születik, és tehetséges, valami többet és jobbat akar, szárnyalni akar, annak át kell törni a közönyön, a rosszindulaton, a maradiságon, a provincializmuson, a velünk élő feudalizmuson – s ha ezt nagyon bosszantó módon teszi, akkor nincs többé maradása az országban. Ám ha valahol a nagyvilágban elismerésre tesz szert, akkor az itthon maradottak máris sajátjukként emlegetik, igyekeznek az ő sikerének fényében sütkérezni.

Vagy ott van a magyarmese a királyról és a kitüntetésekről. A király nagyon szeret kitüntetésekot osztogatni, kinek ezért, kinek meg amazért. Akinek 46-os lába van, annak azért, aki meg szereti a sajtot, annak azért. A magyarok is szerettek volna kitüntetéset. A király persze nem fukarko-

dott, miért tette volna. Odaadta, ami a keze ügyébe esett, de addigra a nagy kitüntetések már elfogytak, a magyarok pedig megsértődtek, hogy nekik már csak kicsi jutott. Szerintük nekik járt volna a legnagyobb. Ki is fakadtak, hogy nincs igazság, és rossz ez a király. Aligha kell magyarázni ezt a parabolának is felfogható kis mesét. Mint ahogyan magáért beszél az is, amelyikben az *Élet Értelme* nevű üdítőitalról olvashatunk. A magyarok találták ezt fel, nagyon finom volt, volt is keletje – csak éppen a kapzsiság felülkerekedett a tisztaság üzletpolitikán, és elkezdték vizezni. Erre elfordultak a vásárlók a magyaroktól, ők pedig elszegényedtek.

Más magyarmesék nem példázatszerűek, hanem valahogy sejtetik, hogy a magyarokkal valami nincsen egészen rendben. Ott van a szőke óvónéni esete, akit arra kárhoztatott a sors, hogy ha ránéz a gyerekekre, meglássa, milyen felnőttek lesznek belőlük. Hiába igyekezett kikerülni a gondjaira bízott gyerekeket a pillantásával, egy óvatlan pillanatban mégis rájuk nézett – meg is őszült abban a minutumban. Vagy ott van a bölcs öreg esete, aki előtt nincs titok, mindenkiről tudja, mi rejtezik benne, s ennek megfelelően osztja intelmeit is. „Főleg a magyarokat óvta volna a magyaroktól, de ahogy rájuk nézett, látta, hogy úgymint hiába beszélne.” Az ember szinte megsajnálja szegény magyarokat, nem lehet könnyű nekik.

Mosonyi Aliz könyvével nagyjából egy időben kezdte el írni Parti Nagy Lajos az *Élet és Irodalomba Magyar mesék* címmel kis abszurdjait, melyeket *Fülkefor és vidéke* címmel gyűjtött kötetbe 2012-ben (PARTI NAGY 2012), és ezt még több kötet követte. A cím első tagja a 2010-es hatalomváltásra utal, a második pedig minden bizonnyal ennek a terjedelmére, hatásaira. Kérdés természetesen, hogy egy eseménynek hogyan lehet vidéke. A „vidék” szót azonban aligha szó szerint kell értenünk, hanem mint olyan kísérleti terepet, ahol a permanens fülkeforradalom zajlik. Ez a terület jellemzően az, amit régebben Magyar Köztársaságnak, ma kissé leegyszerűsödve Magyarországnak hívnak, de hozzávehetjük a határon túli magyar vidékeket is. A „vidék” szónak ugyanakkor ebben a kontextusban kusza időhatározmányai is vannak. Az imitálás alapjául szolgáló mese műfaja eleve a régmúltat idézi fel, egy egykori, talán sosem volt időt, erre utal a nyelvezet, a szóhasználat is. Ez azonban szétszá-

lazthatatlanul keveredik a legújabb magyar társadalom történéseivel, de beszűrődnek a 20. század egyes toposzai, eseményei is. Vagyis egy olyan sajtósági időkonstelláció jön létre ezen a „vidéken”, ami az idő több szekvenciájában is jelen van egyidejűleg, de mégisincs „igazi”, „valós” ideje. A „vidék” és története egyszerre valós, szimbolikus és imaginárius – és abszurd, groteszk, parodisztikus.

Ahogy a szerző próbálja definiálni ezt az általa iniciált formát egy interjúban: „népmese bizonyos elemeit, nyelvét imitáló kisformák, ha úgy tetszik, egypercesek. Remélem, az idén százéves Örkény szeretné őket. Szóval a mesét mint keretet elég teherbírónak érzem, ezek a kis írások lényegében abszurdok a rögváló abszurdításáról, glosszák a közösség helyzetének margójára. Szívesen, egyre szívesebben beszélek ezeken az archaikusabb nyelveken, szívesen oltom, regiszterkeverem össze őket a zógenante »rontott mai magyarral«. Azt hiszem, Heine mondta, hogy az irónia a tehetetlenség fegyvere. Ezek nagyon ironikus szövegművek, igen, tele indulattal, gúnnnyal – nem mondom, hogy olykor nem vagyok kétségbeesve a hazám állapotától” (MATKOVICH 2012). Az álmesei forma talán nemcsak a stílusok és hangnemek keveredésére ad lehetőséget, hanem a mesei világ imitációja az aktuális történések számára is jó keretet szolgáltat. A mesék ugyanis egy régi világban játszódnak, feudális keretek között: királyok és egyéb uraságok világában. A mai magyar viszonyoknak erre a világra való applikálása pedig jelentésteli feszültséget hoz létre az egykori, népmesei világ és a mai magyar rögválóság között: hogy lehet az, hogy ami egykor volt, az ma is van? Hogy lehet az, hogy ami már rég nincs, az mégis meg tud történni?

A mesék kiélezzik ezeket a visszasságokat, és mind nyelvükben, mind világukban ezt a velünk élő archaizmust jelenítik meg, de úgy, hogy világosan érezhető a feszültség a 21. század demokratikus, emberjogi, kulturális, morális stb. normái és az álmesékben megjelenő szereplők és azok tetteinek anakronizmusa között. Például *A magyar nagyfal* címet viselő kis szösszenet arról szól, hogy közmunkásokkal felépítik a magyar nagyfalat. A mesében egyaránt megjelennek a Horthy- és a Kádár-időket idéző reminiscenciák, hangulatjelentésekkel, a társadalom és a munka militáns megszervezésével, a patriarchális viszonyok és az alávetettség

megéneklésével. A szöveg egyébként pontosan azokat a sajtóságokat figurázza ki, melyektől már Bibó is óvott: a sértődöttséget, túl nagyot akarást, kivagyiságot, uram-bátyám-viszonyokat, pökhendiséget – mindazokat a tulajdonságokat, melyek miatt a kelet-európai kisállamok nem tudnak kilábalni nyomorúságukból.

S hogyan látszik mindez, hogyan látszik a „jómagyareMBER” külső nézőpontból? Krzysztof Varga lengyel–magyar származású újságíró *Turulpörkölt* (VARGA 2015) című könyvében a lengyel olvasóknak akarja bemutatni Magyarországot. A kötet egyes darabjai csaponganak, hol ide, hol oda vetődik az egész országot bejáró író, s hol ez, hol meg amaz jut eszébe. Állandóan visszatérő motívuma a nosztalgia, hiszen Varga szerint ha valamiben, akkor ebben ragadható meg a magyar nemzeti identitás lényege. A szerző a *Kádár-paprikás* című írást a magyar konyha jellemzésével kezdi, a zsíros ebédekkel, melyeket elhízott és lomha feleségek főznek kondérszámra pocakos férjeik és egyéb családtagjaik részére, miközben búskomorak és depressziósok. Aztán rájött, hogy „ebben a világban nem csak lecsó, töltött paprika és rakott krumpli létezik, ott van a frusztráltság, ott vannak a komplexusok, ott van a gyógyíthatatlan, fájdalmas, összekuszálódott emlékezet is. Ott van a nosztalgia Horthy Miklós kormányzó és Kádár János elvtárs kora után is; az a lényeg, hogy legyen valamilyen nosztalgia, mert ez formálja a magyar életet” (VARGA 2015; 11). Budapesten minden harmadik teázót nosztalgiának hívnak, sóvárgás a régi nagy nemzeti nagyság után, még az időjárás-jelentés is nosztalgikus a Duna tétében, mert az egész Kárpát-medencéről jelentenek. Nosztalgiabüfé a Lehel téren, nosztalgiavonatok Esztergomba és a Dunakanyarba, de a turulok a legnosztalgikusabbak. A sas és liba furcsa kereszteződése, a turul személyesíti meg a magyar ábrándozásokat és komplexusokat. Ahogyan a külső szemlélő látja: „elátkozott madár a turul, ahol csak leszáll, rögtön gond van. Alattomos és nehezen gyógyítható, évszázadokig tartó turulinfluenzát terjeszt. [...] Turulokat három alappózban láthatunk: van harci turul kitátott csőrrel, karmai közt karddal és szélesre kiterjesztett szárnyakkal [...]; van aztán átmeneti turul, erről nem tudni, fel- vagy leszáll-e éppen [...]; és van végül szégyenlős turul, ez szerényen üldögél, mint tyúk az ólban, bártortalanul összecukott szárnyal és összeszorított csőrrel...” (VARGA 2015; 37).

A turul mindenhol megtalálható az országban: emlékműveken, matricákon, pólókon, és a szerző érdekes turulológiai kutatásokra is adja a fejét: végiglátogatja és összehasonlítja egymással az ország turulszobrait, és valóságos turultopológiát állít fel. Arra jut, hogy Nyugat-Magyarországon „még a turulok is veszítenek lendületükből”, kisebbek, kevésbé vannak előtérben, nem tartanak kardot a karmukban. Villányban mintha nem is lenne, nem törődik vele senki, a helyi lumpenek boroznak a tövében. A Lánchíd sörözőben akadt a kezébe a Turul-Cola nevű üdítőital szórólapja, melyet szimptomatikusnak tart arra a kulturális káoszra nézve, mely a kelet-európai országokra jellemző; a márkanévben egyszerre jelenik meg a globális kapitalizmus mindent homogenizáló arca és az atavisztikus nemzeti hagyományok, melyeknek ki kellene egyensúlyozniuk egymást, ám mégis mindkettő lefelé nyom.

Ebből a felületes áttekintésből is kiderül, hogy a magyar nemzeti identitás korántsem megoldott ügy, hanem minél inkább erőltetnek valamilyen sematikus, mitikus-szagrális definíciót, annál problematikusabb, annál látványosabban különbözik el egymástól a valóság és az ideológia. A négy szerző írásai pedig éppen erre az elkülönződésre mutatnak rá, valamint tükröt tartanak elénk; rákérdeznek, problematizálnak, kritikát mondanak, elbizonytalanítanak, elgondolkodtatnak, vagyis csupa olyan dolgot művelnek, ami a kultúrának mindig is feladata volt. Akkor is, ha tárgya nem más, mint a nemzeti identitás, hiszen ennek szakralizálása, kivonása a racionális diskurzus rendjéből katasztrófához vezethet – ahogyan ez már számos alkalommal megmutatkozott a világtörténelemben.

IRODALOM

ESTERHÁZY Péter (2010): *Így gondozd a magyarodat* <https://opac.dia.hu/record/-/record/PIMDIA653> (2020. március 2.)

MATKOVICH Ilona (2012): *Nem veszi be a gyomrom. Interjú Parti Nagy Lajossal*. <https://magyarnarancs.hu/belpol/nem-veszi-be-a-gyomrom-78446> (2020. március 2.)

MOSONYI Aliz (2011): *Magyarmesék. Medve Zsuzsi rajaival*. Magvető Kiadó, Budapest

PARTI NAGY Lajos (2012): *Fülkefor és vidéke. Magyar mesék*. Magvető Kiadó, Budapest

SWIFT Jonathan: Szerény javaslat https://www.magyarulbabelben.net/works/en/Swift%2C_Jonathan-1667/A_Modest_Proposal/hu/26024-Szer%C3%A9ny_javaslat (2020. március 2.)

TORGYÁN József (1996): *Interpelláció. Kossuth-díj a jutalma a nemzet- és vallásgyalázóknak?* <https://www.parlament.hu/iromany/fulltext/02250txt.htm> (2020. március 2.)
VARGA, Krzysztof (2015): *Turulpörkölt*. Európa Könyvkiadó, Budapest

JEGYZETEK

¹ Dr. Torgyán József, a Független Kisgazdapárt Országgyűlési Képviselőcsoportjának elnöke, Budapest, 1996. március 26-i interpellációja a Parlamentben: „A kitüntetettek között megdöbbenve láthatta az egész ország friss Kossuth-díjasként Essterházy [Így, két s-sel, D. S.] Péter író és Petri György költőt.

Kérdezem tehát a Miniszter Urat:

- 1.) Kossuth-díj-e a jutalma a nemzet- és vallásgyalázóknak?
- 2.) A két említett magyar állampolgár kitüntetése azt jelenti-e, hogy a művelődési kormányzat a jövőben hivatalos rangra emeli és követendő példaként állítja a magyarság elé vallásának és nemzetének ocsmány, mosdatlan gyalázását?
- 3.) Az Ön tanultsága és jóízlése szerint beleférnek-e az idézett művek a művészi szabadság fogalomkörébe, és ha nem, akkor hol, mikor és milyen formában emelte fel szavát az ilyen és ehhez hasonló ocsmány hangvételű, perverz és otromba nemzet- és vallásgyalázás ellen?” (TORGYÁN 1996; 1116).